

УДК 08.03.2

О.А. Шевченко

ПЕРШІ ДРУКОВАНІ ШКОЛИ ГРИ ДЛЯ БАНДУРИ В ЕЛЕКТРОННОМУ КАТАЛОЗІ ВІДДІЛУ ФОРМУВАННЯ МУЗИЧНОГО ФОНДУ

Національна бібліотека України ім. В.Вернадського (НБУВ) є найбільшим і найбагатшим ното сховищем нашої держави, її музичною скарбницею. Значне місце належить унікальним виданням музичної україніки, зокрема нотним виданням для бандури. Усі вони є важливою та неоціненною базою дослідження для створення національного репертуару нотних видань, що є складовою частиною національної бібліографії.

Мета статті – розглянути перші кобзарські підручники початку ХХ сторіччя, що зберігаються у музичному фонді НБУВ.

З давніх часів в Україні з великою повагою ставились до музикантів, лірників та бандуристів. Кобзарі-бандуристи були представниками та хранителями духовних надбань українців. Серед вічної та прекрасної культури українського народу почесне місце посідає кобзарське мистецтво, тісно пов'язане з історією та життям суспільства. У своїх піснях бандуристи передавали народну мудрість, зміцнювали дух українського народу, славили рідну землю, розкривали правду життя, закликали до боротьби зі злом, ворогами батьківщини, її загарбниками, а також співали про щасливе та нещасливе кохання, важку жіночу долю, любов до усього живого і вічного.

Частину фонду музичного відділу НБУВ складають видання, що стосуються кобзарського мистецтва, зберігаються як нотні, так і текстові (книги, журнали) документи. Отже, розглянемо найперші кобзарські підручники початку ХХ сторіччя. Авторами таких підручників були Гнат Хоткевич, Михайло Домонтович, Василь Шевченко та Василь Овчинніков.

Першою друкованою школою бандурної гри є «Підручник гри на бандурі» Г.Хоткевича, підготовлений до друку у 1907 році, а опублікований у Львові 1909 року. У відділі формування музичного фонду зберігається львівське видання підручника 1909 р. та видання 1929-1930 рр. Державного видавництва України.

Відомий український музикознавець Антон Муха¹ у довіднику «Композитори України та української діаспори» подає такі відомості про автора цього підручника: «Гнат Хоткевич (літ. псевдонім – Гнат Галайда) – письменник, актор, мистецтвознавець, режисер, бандурист, композитор, музично-громадський діяч» [4; 314]. Г.Хоткевич організував гуцульський музично-драматичний театр, з яким гастролював у Польщі, на Буковині та Галичині, розповідаючи про бандуру та доповнюючи розповідь співом і грою. Хоткевич є автором багатьох новел, оповідань, повістей, романів, але, відповідно до реалій історичного часу, незважаючи на свої заслуги перед українським народом, на початку 30-х років він зазнав жорстких обвинувачень у націоналізмі і був репресований. Йому заборонили друкуватись у журналах, газетах. Письменник голодував разом зі своєю сім'єю; не допомогло жодне з його численних звернень і до Академії наук, і до Спілки письменників. Типовим для того часу є кінець цієї історії: 1938 року було виписано ордер на арешт Г.Хоткевича, де його звинуватили як учасника «антирадянської української націоналістичної організації». Під час арешту конфіскували усі документи, в т.ч. і творчі. Внаслідок цього він був змушений зізнатися у «злочинах», яких не чинив, і 8 жовтня 1938 року Г.Хоткевича розстріляли. Пізніше, у травні 1956 р., Хоткевич був реабілітований.

Чимало музичних композицій Г.Хоткевича видані за його життя, але у 1931 р. вони були заборонені і виключені з виконавської практики, тож на сьогодні більшість його творів забуто. Проте, щодо кобзарського мистецтва, Хоткевич залишив численні музикознавчі

праці. Він засвоїв і вдосконалив гру на бандурі та започаткував ґрунт для створення професійних курсів гри на бандурі.

Переглянемо перший його «Підручник гри на бандурі». Малося надрукувати три частини підручника, але за відсутністю коштів, спочатку вийшла лише перша частина – теоретична. У передмові автор писав «з поглядів чисто музикальних бандура посідає в собі багато дечого такого, чого не дають інші інструменти – і от моєю ціллю й було б поділитися з любителями нашої рідної музики тим, що мені удалося знайти на бандурі» [7; 3]. Г.Хоткевич подав відомості про конструкцію інструмента, усталені назви окремих частин бандури, особливості настроювання та техніку догляду за інструментом і його окремими частинами. Він виклав у підручнику власний досвід гри на бандурі та проаналізував всі існуючі способи звуковидобування, наприклад, що «ліву руку потрібно тримати не тільки на басах, а й в положенні, коли вона перекидається через обичайку, і вже тоді грати можуть усі п'ять пальців лівої руки, в тому ж положенні можна брати і баси» [7; 11]. Отже, для методу Хоткевича характерне те, що руки вільно міняються й обидві можуть грати і на басах, і на приструнках. Він розробив методу викладання гри з діатонічним звукорядом, яка застосовується у навчальній практиці учнів-початківців, що використовується і в інших підручниках школах гри, в тому числі сучасних авторів.

Завдяки зусиллям Хоткевича у Харкові 1929 р. вийшла «Частина друга. Випуск другий» із вправами для правої і лівої руки з відповідною позицією і положенням пальців, за допомогою яких без ускладнень опановувалася техніка бандурної гри [6]. У 1930 р. у тому ж видавництві з'явилось перевидання першої частини підручника. У порівнянні з виданням 1909 року, видання 1930 р. має деякі розбіжності та доповнення. Текст перероблено автором і редакційно, заново зроблені ілюстрації та додані фотографії. У передмові автор зазначав, що з того часу «як вийшла у світ перша частина підручника гри на бандурі, минуло багато років і дещо в бандурній справі змінилося... Побудовано цього підручника в той спосіб, що він може служити і як учбовий підручник, і як самонавчитель, бо має всі потрібні початкові відомості» [8; 3]. На відміну від видання 1909 року, видання 1930 має зміст, що містить такі розділи:

- Декілька слів про інструмент.
- Номенклатура бандури.
- Форма бандури й конструкція її.
- Арматура.
- Тримання бандури й рук.
- Щипання.
- Декілька загально музичних відомостей.
- Стрій бандури.
- Перестроювання бандури [8; 20].

1931 р. у видавництві «Література і мистецтво» вийшла «Частина друга. Випуск перший». На жаль, у відділі формування музичного фонду НБУВ, цього видання немає, але ознайомитись з його змістом є можливість у першому репринтному перевиданні, опублікованому у Харкові 2004 року [9; 57-110].

Наступним підручником за роком видання став «Самонавчатель до гри на кобзі або бандурі», опублікований 1913 р. в Одесі [1]. Автором цього підручника є Михайло Домонтович. На відміну від Хоткевича, ця фігура менш відома, але він також залишив помітний слід у кобзарському мистецтві. Михайло Олександрович Злобінцев (справжнє прізвище) народився 1885 р. у м. Золотоноша [3; 641], був математиком, викладачем, поетом. На початку ХХ ст. М.Домонтович навчався у Київському університеті, згодом організував перший в Україні ансамбль зрячих бандуристів, у якому був керівником. Як поет Михайло Олександрович друкувався під різними псевдонімами: М.Д., Домонтович М., Кобзар Домонтович. Свій псевдонім «Домонтович» він перебрав від відомого борця за права селян Івана Домонтовича. У віршах Михайла Олександровича звучать переживання за долю

українського народу, віра у світле та прозоре майбутнє.

Гру на бандурі він вивчав під керівництвом чернігівського кобзаря Терешка Пархоменка. Домонтович прославився ще й як бандурний майстер (конструював новий вид бандури та захоплював до цієї справи учнів). Досвід викладання гри на бандурі він подав у праці «Самонавчатель гри на кобзі або бандурі», що складається з 2-х частин.

У передмові до «самонавчателя», відчувається палке захоплення автора інструментом, його історією. Домонтович писав: «Що ж до України – то тут кобзу вважали трохи не священним інструментом. Про кобзу ходила навіть легенда, нібито сам Бог навмисне зробив її для власної утіхи і завжди грає на ній в гурті з своїми янголами й святими» [1].

У першій частині підручника подано відомості про вигляд і стрій кобзи, технічні та фізіологічні особливості гри на інструменті, описувалися різні регіональні способи тримання кобзи. Ось зразок його пояснювального тексту з підручника: «Кобзу держать у руках різно. Чернігівські кобзарі (Пархоменко) держать її так: ставлять сторч, обпираючи нижнею частиною коряка на стулені коліна, а лівою рукою держучи за ручку, тобто, як гітару, тільки держать інструмент прямо, а не похило. Полтавські кобзарі держать кобзу майже так само (Кравченко). Вся різниця в тім, що чернігівці пускають ліву руку поза ручкою, а полтавці – зверх ручки. Ще є третій спосіб держання кобзи, коли її притулюють серединою коряка до грудей, а низ його обпирають на ліве коліно. Так грають Харківські кобзарі, (д. Кучеренко, д. Галайда)» [1; 8]. Тобто, як і Г.Хоткевич, М.Домонтович подає історичні й практичні поради і відомості про кобзарське мистецтво, стрій бандури, особливості звуковидобування та техніку гри. Перша частина складається з передмови та окремих коротеньких розділів:

- Вигляд і стрій кобзи.
- Стрій кобзи.
- Як держати кобзу і грати на ній.
- Півтони [1; 17].

У другій частині підручника, на відміну від Г.Хоткевича, М.Домонтович не надає жодних технічних вправ або етюдів. Дана частина складається з 15 українських пісень з нотами та текстом для співу під акомпанемент кобзи, а саме: 1. По за гаєм гаєм (на 3 строї)²; 2. Гречаники (на 3 строї); 3. Про Морозенька (історична пісня); 4. Про Саву Чалого (історична пісня); 5. Про Нечая (історична пісня); 6. На смерть Т.Г.Шевченка (дума); 7. Про Максима Залізняка (історична пісня); 8. Попаденька (юмористична пісня); 9. Киселик (юмористична пісня); 10. Засідатель (юмористична пісня); 11. Соцький (юмористична пісня); 12. Про Куперьяна (юмористична пісня); 13. Хата моя рубленая (пісня); 14. Там де Янтра (пісня); 15. Гей не дивуйте (марш) [2; 50].

У 1913-1914 роках, у московській друкарні В.Гроссе, бандурист Василь Шевченко видав «Школу для бандури на 27 струн» (3 частини) з малюнками і поясненнями.

У 1905 році В.Шевченко брав участь у першому виступі ансамблю зрячих бандуристів у Москві. Згодом подорожуючи по Україні та збираючи записи відомих кобзарів, у В.Шевченка виникла мета створити підручник гри на бандурі, яка втілилася у життя у 1913 р.

Теоретичний опис підручника вмістився усього на двох сторінках. Описується стрій бандури, з додаванням малюнків і зображенням інструменту, поради щодо закріплення струн та про положення рук під час гри, що розвивали техніку виконавця. Далі йде практична частина підручника, де автор подає 60 вправ, що допоможуть розвинути техніку виконавця та додає «добавочні пісні до школи» [11; 10-11] з голосом у супроводі бандури, назва яких – «Ой лопнув обруч», «Та туман яром», «Дума Морозенко», «Ой бре море бре», та «Як поїхав Соврадим».

На жаль, не знайдено відомостей про місце зберігання другої частини «Школи для бандури» В.Шевченка, а третю частину автор побудував майже як і першу, але з зменшеним вмістом вправ та пісень. У даній частині міститься 35 вправ та чотири «додаткові пісні» для співу, а саме: «Заповіт Т.Г. Шевченка» (без вокальної партії); Марш «Гей, нум хлопці до

зброї» (без вокальної партії); «На смерть Т.Шевченка» (з партією і текстом для голосу); «Ніч яка, господи» (з партією і текстом для голосу) [10; 13-15].

Майже одночасно з підручником В.Шевченка, у Москві видається «Самовчитель гри на бандурі (кобзі)», що скомпонував артист імператорських театрів Василь Овчинніков – вихованець В.Шевченка.

Точний рік публікації підручника поки що встановити не вдалося, приблизно 1914-1917 роки. У передмові автор писав: «Компонуючи цього Самовчителя, я додержувався того методу і тій системи, по яким вчився сам, у відомих освічених кобзарів В.Шевченка та А.Волошенка³, відкидаючи те, що, на мою думку, було зайвим і тільки ускладняло вчення» [5; 3]. Самовчитель В.Овчиннікова складається з трьох розділів. У першому – автор подав цікаві відомості про кількість струн та приструнків у бандур різних кобзарів того часу, таких як О.Вересай, М.Кравченко, Ів. Кучегура-Кучеренко, А.Волошенко, Г.Гончаренко, В.Шевченко, Г.Хоткевич, І.Кучеренко, Львівський Баян. Автор надав малюнок із зображенням бандури з позначенням строю струн і приструнків, де інструмент мав діатонічний звукоряк і нараховувалось 7 басів та 15-20 приструнків. В.Овчинніков детально описував як потрібно настроювати бандуру, які струни за якісними характеристиками потрібно купувати, та як накручувати струну на кілок. У другому розділі автор подав аплікатурні спостереження, зазначив якими пальцями потрібно брати струну при різних вправах, також він наголосив, що «грати треба помалу, не хапаючись, поки пальці не звикнуть, а далі прискорювати. Граючи, додержуйтесь твердого, непохитного ритму. Ритм це душа музики» [5; 7]. Тобто, надавалися не тільки нотні матеріали, але й поради, щодо методики розучування та вдосконалення техніки. У третьому розділі В.Овчинніков надав низку пісень для закріплення матеріалу: «Гриць мене, моя мати», «Бандура», «Метелиця», «Виклик». На відміну від попередніх авторів, Василь Овчинніков вважав бандуру переважно як акомпануючий інструмент, тому й пропонує дивитись на ноти до пісень як на «акомпаніман до співу» [5; 14].

Отже, найперші підручники бандурної гри і сьогодні не втратили своєї актуальності й цінності. Методичні та технічні прийоми Хоткевича, Домонтовича, а також Шевченка та Овчиннікова широко застосовуються у працях сучасних педагогів, музикознавців та виконавців. Нині фонди бібліотеки поповнюються новими надходженнями, а також ретроспективними виданнями, що опрацьовуються бібліографічно, вводяться до відповідної бази даних і поступово ці дані поповнюють електронний каталог НБУВ, доступний до вільного користування.

Примітки

¹ Антон Іванович Муха – композитор, музикознавець. Закінчив Київську консерваторію по класу композиції М.Вілінського та класу оркестрування у Б.Лятошинського (1952 р.), там само – аспірантуру (1955 р., керівник М.Вілінський). Працював музичним редактором Київської телестудії, старшим референтом Спілки композиторів України. З 1962 року – науковий співробітник Ін-ту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М.Рильського НАН України, 2002-2004 р. – завідувач відділу, кандидат мистецтвознавства (1966 р.), доктор мистецтвознавства (1982 р.), професор (1993 р.). Член НСКУ.

² За цією піснею автор радить вчитися настроювати бандуру.

³ Учень відомого кобзаря М.Кравченка.

Список використаної літератури

1. *Домонтович М. О.* Самонавчателъ до гри на кобзі або бандурі [Ноти]. Ч. 1 / М. О. Домонтович. – О. : Діло, 1913 (друкарня Є. Фесенка). – 17, [2 (тит. арк.), 4 (передмова), 4 (обкл.)] с. (розд. паг.).

2. *Домонтович М. О.* Самонавчатель до гри на кобзі або бандурі [Ноти] : Пісні з нотами для співу й виконання на кобзі. Ч. II / М. О. Домонтович. – О. : Діло, 1914 (друкарня Є. І. Фесенка). – 49 [4] с. (розд. паг.).
3. *Муха А. І.* Домонтович / А. І. Муха // Українська музична енциклопедія. Т. 1. – К., 2006.
4. *Муха А. І.* Композитори України та української діаспори : довідник / А. І. Муха. – К. : Муз. Україна, 2004. – 352 с.
5. *Овчинніков В.* Самовчитель гри на бандурі (кобзі) / В. Овчинніков. – [М.]: власність автора, [1910-1917] (Печатня В. Гроссе). – 15 с.
6. *Хоткевич Г. М.* Підручник гри на бандурі [Ноти]. Ч. 2: Вправи. Вип. 2 : Вправи для двох пальців однієї руки. [Вип. 3]: Для двох пальців двох рук / Г. Хоткевич. – Х. : Держ. вид-во України, 1929 (І книжкова фабрика ДВОУ УПП ім. Г. І. Петровського, 1931). – 63 с. + [4] с. обкл.
7. *Хоткевич Г. М.* Підручник гри на бандурі : Ч. I / Г. М. Хоткевич. – Л. : Друкарня Наук. т-ва ім. Т. Шевченка, 1909. – 20 с. : іл.
8. *Хоткевич Г. М.* Підручник гри на бандурі. Ч. 1: (теоретична) / Г. М. Хоткевич. – [Х.] : Держ. вид-во України, 1930 (І друкарня Держ. вид-ва України ім. Г. І. Петровського). – 20 с. + [4] с. обкл.
9. *Хоткевич Г. М.* Підручник гри на бандурі / Г. М. Хоткевич. – Х. : Глас, 2004. – 240 с.
10. *Шевченко В.* Школа для бандури [Ноти] / В. Шевченко [Ч.] III. – [М.] : власність автора, 1914 (Друкарня у В. Гроссе в Москві). – 15 с.
11. *Шевченко В.* Школа для бандури [Ноти] / В. Шевченко [Ч. I] I. – [М.] : власність автора, 1913 (Печатня В. Гроссе). – 11 с.

Резюме

Розглядаються перші друковані Школи гри для бандури, що знаходяться у фондах Національної бібліотеки України ім. В.І. Вернадського, що увійшли до електронного каталогу відділу. Підкреслено їх значення у сучасному кобзарському мистецтві.

Ключові слова: бібліотека, бандура, кобзарство, школа гри для бандури.

Summary

Shevchenko O.A. The first printed Schools of playing the bandura in the e-catalog of department of forming of musical fund

This article is devoted to the first printed school games for Pandora in the National Library of Ukraine named after V.I. Vernadsky included in the electronic catalog department. Emphasized their importance in modern kobzarska art.

Key words: library, bandura, kobzardom, School of bandura.

Аннотация

Статья посвящена первым печатным школам игры для бандуры в фондах Национальной библиотеки Украины имени В.И. Вернадского, вошедшие в электронный каталог отдела формирования музыкальной литературы. Подчеркнуто их значение в современном кобзарском искусстве.

Ключевые слова: библиотека, бандура, кобзарство, школа игры для бандуры.

Надійшла до редакції 11.11.2013 р.